

Vikingetiden i den "hellige" bebyggelse Hllum

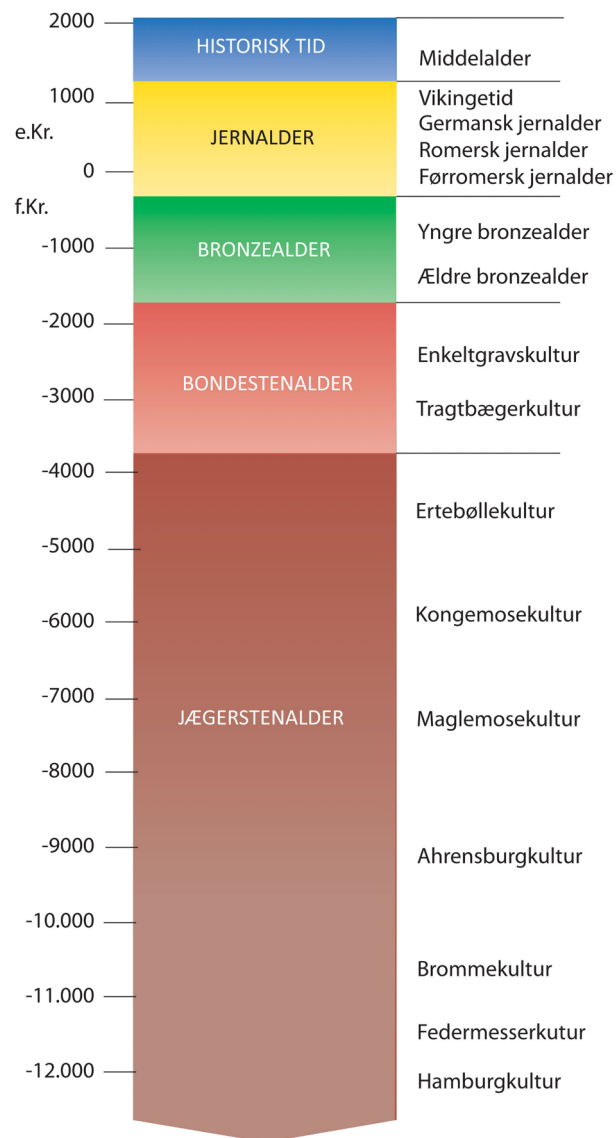
Arkæolog Christian Vrængmose Jensen

Placeringen af den arkæologiske undersøgelse i Vestergårdsvej 4 i den vestlige udkant af Hllum. Luftfoto 2022.

Indholdsfortegnelse

Indledning	3
Undersøgelsens baggrund	3
Lokalområdet i fortiden	3
Undersøgelsens resultater	4
Sammenfatning og perspektivering	7
Hvis du vil vide mere	9

Indledning

Denne kulturhistoriske rapport omhandler de arkæologiske fund, der blev gjort i Vestergårdsvej 4 i Hellum i september 2021. Samme år lavede Nordjyske Museer desuden en arkæologisk udgravning på genbogrunden Vestergårdsvej 3 og en arkæologisk forundersøgelse på nabogrundene Vestergårdsvej 1 og 2. På alle fire grunde blev der fundet spor efter samme boplads, der må opfattes som en gammel fase af hvad, der med tiden blev til nutidens Hellum. Fundene fra de tre tilstødende grunde vil derfor også blive kort omtalt i denne rapport.

Undersøgelsens baggrund

Undersøgelsen blev udført forud for opførelse af et enfamiliehus med garage. Nordjyske Museer var via Rebild Kommunes byggesager blevet bekendt med projektet og lavede derefter en selvfinansieret forundersøgelse af den aktuelle byggegrund efter aftale med grundejeren. Ved forundersøgelsen blev der fundet bebyggelsesspor bl.a. i form af stolpehuller og grubehuse. Kort forinden den aktuelle undersøgelse blev der foretaget en arkæologisk forundersøgelse af de tre nabogrunde Vestergårdsvej 1, 2 og 3 (ÅHM j.nr. 7525 og 7510). Efterfølgende blev Vestergårdsvej 3 desuden undersøgt ved en egentlig udgravning. På alle de nævnte, tre grunde blev der fundet spor efter den samme boplads med grubehuse som i den aktuelle Vestergårdsvej 4.

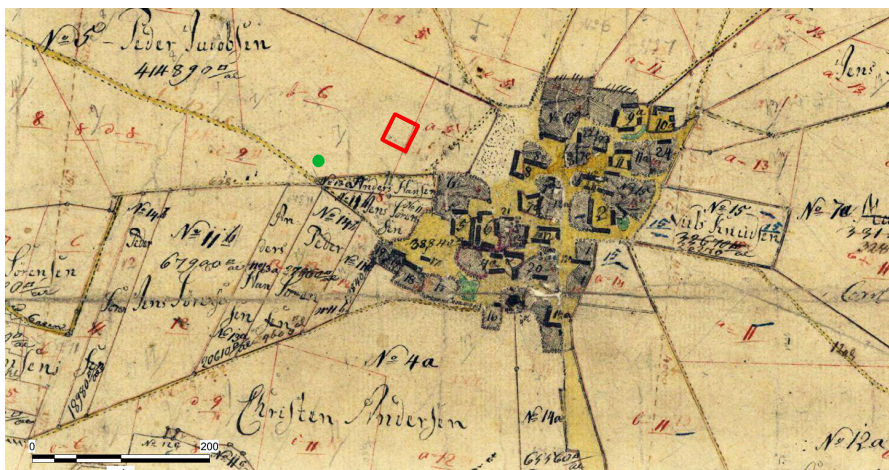
Lokalområdet i fortiden

Lokaliteten er beliggende i den vestlige udkant af landsbyen Hellum, der ligger relativt højt i landskabet på en stor bakke med store og jævnt skrånede flader mod vest og Asp Bæk. Mod syd falder terrænet til Hellum Rende/Mosegrøft. Helt lokalt er grunden næsten jævn og kun lidt skrånende mod vest. Den ligger i kote ca. 54,9-55,8 m, hvilket er tæt på landsbyens højeste punkt i kote 57 m, der findes umiddelbart østligere på nærmeste grund.

Hellum er en velbevaret landsby med en tæt bebyggelse og gårdstruktur, der endnu viser tilbage til tiden før 1700-tallets landboreformer og efterfølgende udskiftninger. Den aktuelle grund ligger umiddelbart vest for denne gamle landsbykerne, der har placeret sig omkring syd- og østsiden af landsbyens store bakke. Stednavnemæssigt tilhører landsbyen um-bebyggelserne (-heim, -hjem), der i datering går tilbage til mindst den yngre del af jernalderen. Der findes næsten ingen arkæologiske kilder, der kan bidrage med viden om landsbyens alder og historie i øvrigt. Kun er der umiddelbart vest for den historiske landsbykerne fundet og udgravet en pottemagerovn fra tiden omkring 1100 e.Kr. (Fund og Fortidsminder: Sted- og lok.nr. 120314-26). Pottemagerovnen blev udgravet i 1983 (ÅHM j.nr. 1399) og lå kun ca. 60 m sydvest for den her aktuelle grund.

Hellum er beliggende i Hellum herred, der navnemæssigt er overleveret første gang 1231 e.Kr., og som landsbyen altså selv har lagt navn til. Dette kan være et vidnesbyrd om bebyggelsens høje alder og måske dens relative store betydning i området.

Med stednavnets forled er "Hellum" tolket som "den hellige bebyggelse", og at den således har været et centralt helligsted i den hedenske tid før kristendommens indførelse i Vikingetiden. En række andre stednavne i Hellums nære omgivelser synes at bekræfte dette med diverse referencer til hedenske guder. Eksempler på dette er Frægelund (Frigga el. Frejas lund?), Tirsdal (Tyr dal?), Torup (Thors torp), Torskilde m.fl. Madum Sø kan også passes ind i dette hellige landskab som fx en parallel til Sjællands Tissø, hvor der har været et centralt kultsted.

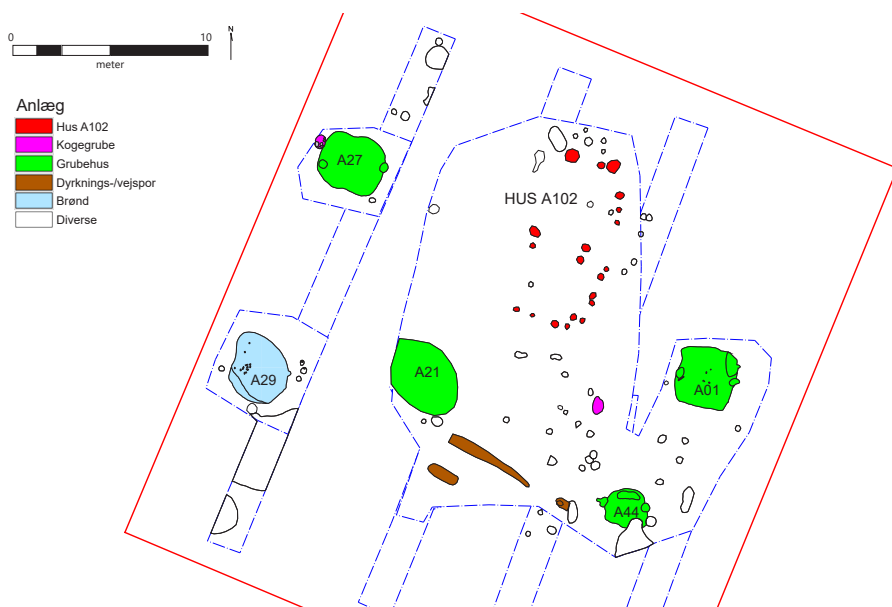

Placeringen af den aktuelle grund (rød firkant), matrikel 5n i forhold til Hellum by i 1814. Grøn prik angiver fundstedet for en pottemagerovn fra 1000-1100-tallet.

Kort: Matrikelkort 1814 (O1-kort).

Undersøgelsens resultater

Sporene fra bopladsen udgøres hovedsageligt af såkaldte grubehuse og af stolpehuller, der stammer fra mere regulære gårdhuse samt hegn eller lignende. Desuden blev der fundet en formodet brønd og to koge- eller ildgruber, der stammer fra tilberedning af mad. De sidstnævnte er formodentlig de ældste kulturspor i undersøgelsen. På genboegrunden Vestergårdsvej 3 stammede en af ¹⁴C-dateringerne fra 1391-1130 f.Kr. (ÅHM 7510R006) og dermed fra bronzealderen. De to kogegruber kan evt. være fra samme periode og dermed være sporadiske spor efter en bosættelse allerede i bronzealderen.

Vestergårdsvej 4 med udgravningsfelter og fundne, arkæologiske anlæg.

Foto: Nordjyske Museer

Grubehusene er fra 700-800-tallet e.Kr. og dermed den ældste del af vikingetiden. Der blev fundet tre grubehuse, hvortil skal lægges yderligt et, der er mere tvivlsomt. I grubehuset A27 fandtes en tenvægt, der har siddet på en håndten og været brugt til at spinne garn/tråd. Et lignende fund blev fundet i et af grubehusene i genbo-undersøgelsen i Vestergårdsvej 3, hvor der desuden også fandtes fragmenter af væbevægte. Væbevægtene stammer fra lodretstående væve, såkaldte Opstadvæve, hvor de har hængt fornedet og holdt trendtrådene udstrakte. Både tenvægtene og væbevægtene har været lavet af brændt ler som keramik. De viser, at grubehusene har været brugt i hvert fald til tekstilfremstilling – både vævning og spinning. I grubehusene

Glasperle X59 fundet i grubehus A1.

Diameter 6 mm.

Foto: Nordjyske Museer

Tenvægt X54 fundet i grubehus A27. Højde 2,1 cm. Vægt 22,4 gram.

Foto: Nordjyske Museer

fundtes desuden keramikskår fra vikingetidens karakteristiske potter til madlavning, de såkaldte halvkuglekar. En væver havde desuden tabt en enkelt gul glasperle, X59, i grubehus i A1.

Grubehus A1 set fra nord før udgravning.
Foto: Nordjyske Museer

Vestligt i udgravningen fandtes en stor nedgravning, A29, der oprindeligt tolkedes som et grubehus. Dybden viste sig dog at være 1,5 m, hvorfor der snarere var tale om en sløjfet eller opgivet forsøg på at lave en brønd. Den var fortsat lidt vandlidende. I topplagene fandtes keramik, ildsprængte sten, slagge og meget trækul, der sammen vidner om metalhåndværk på bopladsen. Desuden var der 12 rustne jernklumper, hvoraf tre er klinknagler, mens de øvrige er ubestemte eller fragmenter af beslag. Klinknagler kendes især fra vikingerne klinkbyggede skibe, men kan dog også stamme fra vogne eller andet. Endelig fandtes en glasperle og stumper af vævevægte, der igen vidner om tekstilfremstilling på bopladsen.

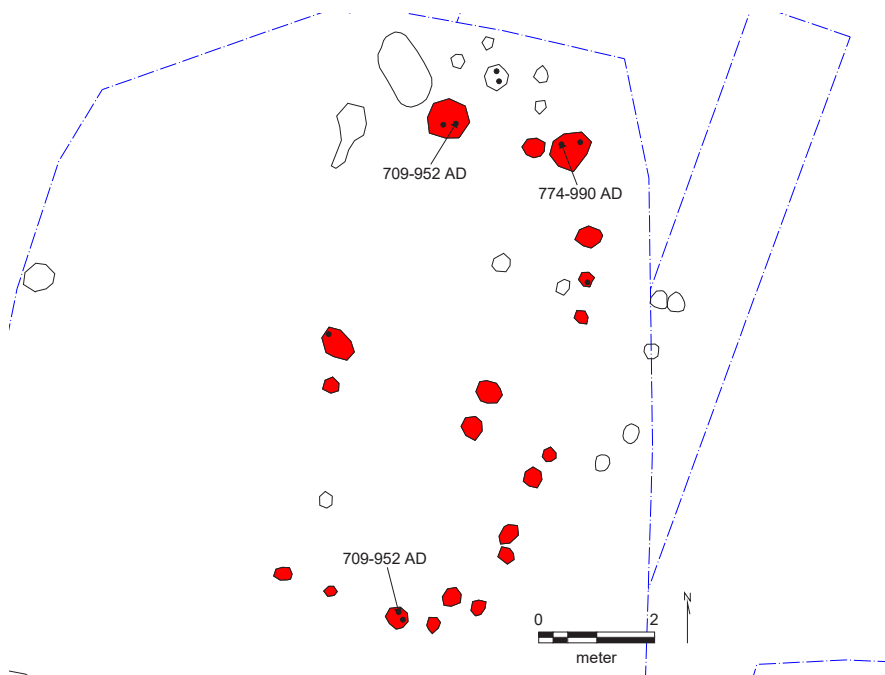
Det er uvist om den formodede, tilkastede brønd evt. endte med en sekundær funktion som et grubehus eller smedeværksted. Der kan dog også blot være tale om en sekundær funktion som grube, der blev benyttet til affald. I A29's topplag fandtes desuden kværnstensfragmenterne X60, der er af rhinsk basalt. Basaltkværne findes i Danmarks ældste by Ribe i hele pladsens levetid og dermed allerede i 700-tallets første halvdel (Feveile, C. 2006: *Ribe studier. Det ældste Ribe. Udgravninger på nordsiden af Ribe Å 1984-2000*. Bind 1.2, side 36). Basaltkværne er fundet også på grubehuspladser som Sebber og Aggersborg, men til gengæld ikke på de store grubehuspladser ved Bejsebakken og Lindholm Høje ved Aalborg (Sarauw, T. 2019: *Bejsebakken. En nordjysk bebyggelse fra yngre jernalder og vikingetid*. Side 186; Sindbæk, S.M. 2005: *Ruter og Rutinisering*. Katalog). A29 synes med sine fund at være samtidig med grubehusene. Det bekræftes også af tre ret enslydende ¹⁴C-dateringer, der tyder på en datering til perioden ca. 681-877 e.Kr.

Stolpehullerne omkring grubehusene stammer fra mindst et enkelt hus, A102. Der synes at være tale om en lille økonomibygning med en længde på ca. 9 m. Måske har det tilhørt en gård med et større hovedhus. Hus A102 har måske haft indgang på østsiden, hvilket antyder, at et tilhørende hovedhus skal findes mod øst. Både syd og nord for hus A102 var der dog stolpehuller, der evt. også stammer fra bygninger eller måske hegn. Dateringen af hus A102 er baseret især på hustypologi. Den peger på en datering til yngre germansk jernalder eller vikingetid. Tages bopladsens øvrige anlæg med grube-

Figurtekst: Den formodede brønd A29 set i snit fra syd.

huse og de tilhørende fund af halvkuglekar med i betragtning, kan der måske ses bort fra den yngre halvdel af vikingetiden. Det vil sige en mest sandsynlig, typologisk datering til 600-800-tallet. Lægges der hertil resultatet af tre ¹⁴C-dateringer fra husets stolpehuller (7557R010: X42, X44 og X53) synes 600-tallet at falde bort, mens de i øvrigt synes at bekræfte den typologiske datering. Desuden åbner ¹⁴C-dateringerne for en lille sandsynlighed for en datering i første halvdel af 900-tallet. Samlet kan der foreslås en datering af hus A102 til ca. 827-952 e.Kr. Stolpehullerne synes dermed at være samtidig hermed eller lidt yngre end grubehusene.

Stolpehullerne, der formodentlig stammer fra en økonomibygning i en gård. Vist er desuden resultater af tre ¹⁴C-dateringer af forkullet korn i stolpehullerne.

Illustration: Nordjyske Museer

Sydligt i udgravningsfeltet fandtes desude nogle aflange spor, der synes at være mindst lige så gamle som bopladsen i vikingetiden. Der blev dog ikke fundet genstande eller lavet analyser, der kan give en præcis datering. Ved

Kværnstensfragmenter X60 af basalt. Fundet i den formodede brønd A29.

Foto: Nordjyske Museer

Vævevægt X23 af brændt ler fundet i den formodede brønd A29.

Foto: Nordjyske Museer

Glasperle X58 fundet i den formodede brønd A29. Diameter 8 mm.

Foto: Nordjyske Museer

Klinknagler X62 og X67 fundet i den formodede brønd A29.

Foto: Nordjyske Museer

Langhus

Langhuset er det hus, hvor man har boet og haft sine dyr på stald. Det har fået sit navn, da husene er aflange, oftest 5-6 m brede. Det er forskelligt, hvor lange husene er. De fleste huse er mellem 15 og 25 m lange, men de kan være så lange som 40-50 m, selvom det hører til sjældenhederne.

Der er også mindre bygninger, som har været brugt som fx arbejdshus og til opbevaring. Indgangene er i langhusenes lange vægge, og indrettes oftest med bolig i den ene ende (mod vest) og stald i den anden (mod øst).

Langhuset i Sønderjylland - Arkæologi Haderslev
Tegner: Jørgen Andersen

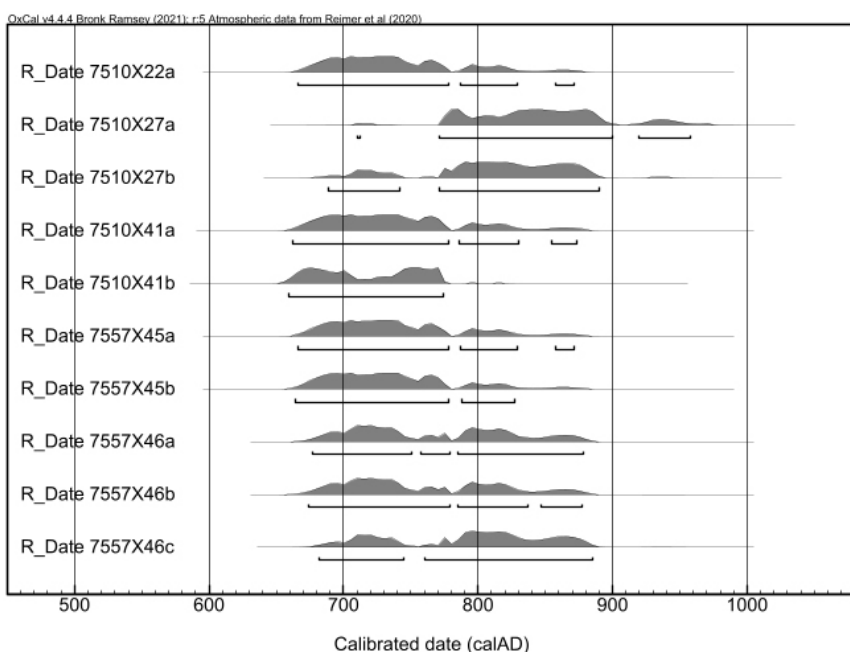
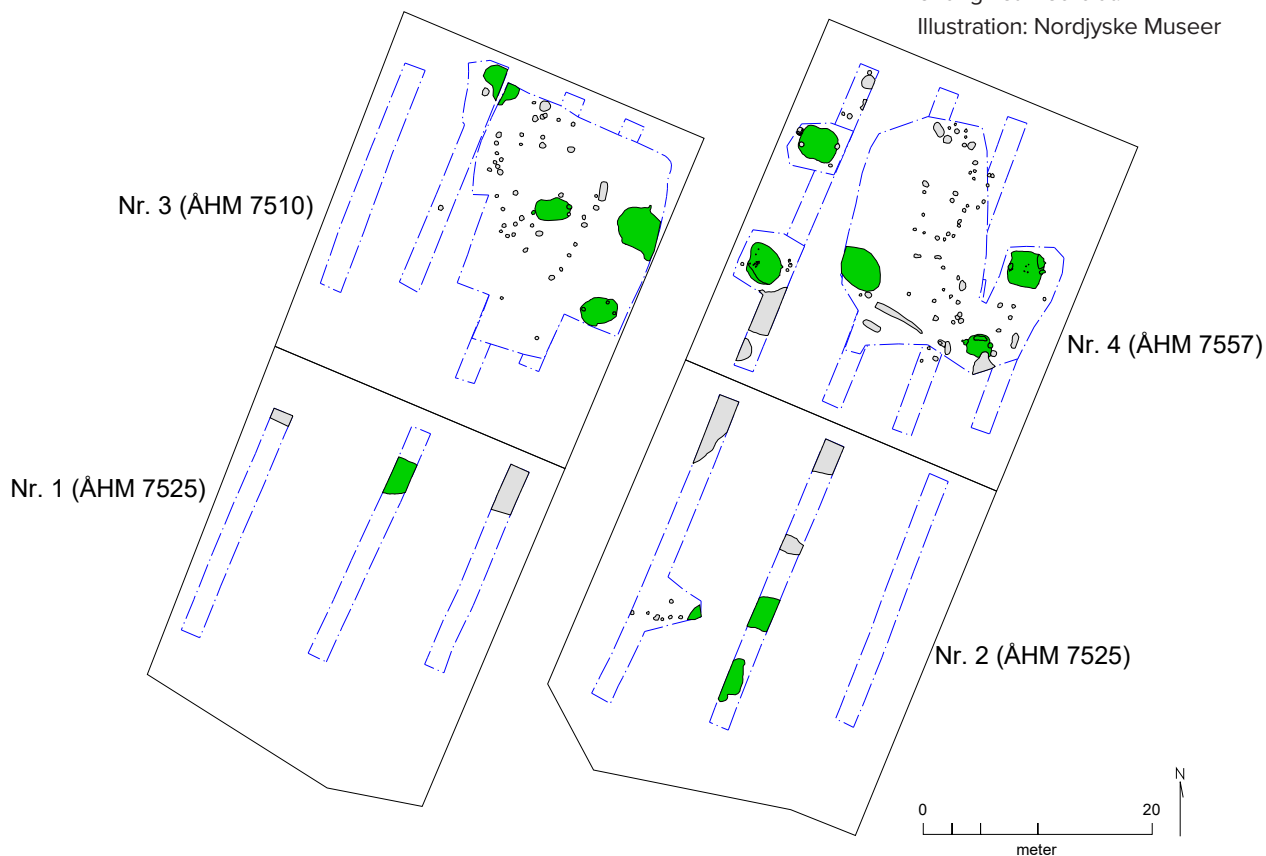
den arkæologiske forundersøgelse blev et af sporene tolket som en jordfæstegrav. Ved den endelige udgravning viste der sig snarere at være tale om nogle aflange spor, der enten er hjulspor eller en form for afgrænsning af mark, toft eller andet.

Sammenfatning og perspektivering

Fundene fra Vestergårdsvej 4 og de tre øvrige grunde i nr. 1, 2 og 3 stammer fra en boplads med grubehuse fra 700-800-tallet og dermed den ældste del af vikingetiden. Der synes at være tale om den vestlige udkant af bopladsen. Den fortsætter altså med stor sandsynlighed mod øst og ind under det nuværende Hellums grunde.

Oversigtsplan med alle de fundne, arkæologiske spor på grundene Vestergårdsvej 1-4 i Hellum. Grønne polygoner angiver grubehuse og tvivlsomme grubehuse, mens grå angiver alle andre arkæologiske spor. Søgegrøfter og udgravningsfelter er angivet med blå.

Illustration: Nordjyske Museer

Resultater af 14C-dateringer fra både Vestergårdsvej 3 (ÅHM 7510) og Vestergårdsvej 4 (ÅHM 7557). Medtaget er resultater fra den formodede brønd 7557A29, der sekundært kan være brugt som grubehus (7557X46a-c).

Illustration: Nordjyske Museer

Hellums fortid som en bebyggelse med grubehuse med tekstilproduktion føjer sig til en række af lignende boplads i det nordjyske og især det Limfjordsnære område. Den adskiller sig således ikke markant fra disse, og der blev ikke fundet spor, der umiddelbart kan fortælle om stedets gamle rolle som centralt helligsted. Nogle af de andre, nævnte grubehuspladser har været store med spor efter hundredvis af grubehuse. Tekstilproduktionen er her blevet kædet sammen med bl.a. produktion af sejl og fremkomsten sejlskibsteknologien især i løbet af 700-tallet (T. Sarauw 2021: Large-scale production? Pithouses and urbanization. I: M. Runge et al. (red.): From Central Space to Urban Place. Urbanisation processes in Viking Age and Medieval Odense and Aalborg, Denmark. S. 156.) Helligum kan således også have spillet en rolle i denne produktion, selvom placeringen dog umiddelbart ikke er særlig tæt på sejlbart vand. I jernalder-vikingetid kan dette dog have været anderledes, hvilket den nærliggende Skibsted Å-dal mod øst eks. fortæller. Også i nordlig retning mod nabobebyggelsen Sejlstrup har der måske været let adgang til sejlbart vand. Helligum-bebyggelsen kan dermed også formodes at være præget af det store maritime fokus, der dominerer vikingetiden og tiden op mod denne. Lidt forsigtigt kan også de tre klinknagler tolkes i en maritim retning, selvom sådanne også kan stamme fra vogne eller andet uden maritim forbindelse. Endeligt kan det selvfølgelig hævdes, at Helligum sagtens kan have leveret sejldug til den lokale høvding/stormand uden nødvendigvis selv at have nogen let adgang til sejlbart vand. Vikingetidens stormand i området – eller en af dem – kan have boet i Tulsted kun 1,5 km nordvest for Vestergårdsvej. Stednavets forled kan stamme fra thulR, der menes at være en herredshøvding.

Undersøgelsen giver desuden oplysninger om udviklingen i Helligums helt lokale bebyggelsesgeografi, og viser, at den har gennemgået en betydelig forandring fra den ældre vikingetid og til den historiske landsby, der kendes fra kortmateriale og nutiden. Helligum synes at knytte sig til et gængs mønster, der ses ved de Limfjordsnære grubehusbebyggelser. Disse synes generelt at have gennemgået en betydelige forandring og strukturændring fra deres status som grubehusbebyggelse i 700-800-tallet til deres efterfølgere, der ofte findes i romanske kirkelandsbyer fra 1000-1100-tallet. Eksempler på dette er Sebbler, Svenstrup og Bejsebakken ved Aalborg. Lindholm Høje på nordsiden af Limfjorden kan også medregnes. Også Helligum synes at have flyttet sig fra bakkens absolutte top til den mere østligere side. Forløbet er dog her lidt mere uklart. Bakkens top synes således ikke at være forladt allerede i 800-tallet, hvilket både ses i den de nylige undersøgelser i Vestergårdsvej 3 og 4, men også ved det ældre, nærliggende pottemagerovnfund fra 1000-1100-tallet. Helligums bebyggelse synes således at have benyttet bakkens top i et eller andet omfang i hvert fald ind i den tidligste middelalder i 1000-1100-tallet. Det skal dog overvejes, om pottemageren med sine ovne netop boede lidt adskilt fra den øvrige landsby på samme måde, som det fx kendes fra smedjer i yngre tider. Efter 1000-1100-tallet må det formodes, at bakketoppen endeligt blev forladt – for først at blive bebygget igen ved de aktuelle byggeprojekter i 2020'erne.

Helligum fik dog ingen romansk kirke og den blev ikke sogneby – i hvert fald ikke så vidt det vides. Med sin høje alder og helt centrale placering i sognet må det ellers siges, at den har alle forudsætningerne. Men inden for nutidens sognegrænse kom der mindst to andre kirker, hvoraf den ene er forsvundet og lå ved det ovennævnte Tulsted. Den anden findes endnu som sognets kirke (Torup Kirke) godt en kilometer mod sydvest for Helligum. Hvorfor Helligum ikke endte som sognets kirkeby er altså lidt et mysterium. Men måske skal skeles til lidt til Helligums fortid som det centrale, hedenske kultsted. Da

kristningen nåede til Hellum og de første kirker skulle bygges, formentlig i 1000-tallet, var det måske mest bekvemt at distancere sig lidt fra det gamle hedenske kultcenter? Hertil kan naturligvis bemærkes det lidt upassende i at kirken blev til Torup kirke, der altså selv er et stednavn med en reference til det hedenske gudenavn Thor. Det kan dog indvendes, at kirken med sin afsondrethed fra landsbyen Torup måske i oprindelsen slet tilhører til denne landsby. Ved kirken kan der således "mangle" en ukendt bebyggelse, hvis navn vi i dag ikke kender. Kan det evt. være det Madum, der har givet navn til søen derved? Om Hellum gemmer der sig under alle omstændigheder endnu en spændende og ukendt historie, der dog har fået et stort kapitel med undersøgelserne i Vestergårdsvej.

Hvis du vil vide mere

Som yderligere læsning kan anbefales følgende litteratur:

Jørgen Jensen 2004: *Danmarks Oldtid - Bind 4: Yngre jernalder og vikingetid 400-e.Kr.-1050 e.Kr.*

Udgravningsdata

Vestergårdsvej 4, Hllum

- Nordjyske Museer jnr. 7557
- Udgravningsperiode: 14.-24. september 2021.
- Fund & Fortidsminder: 120314-48
- Slots- og Kulturstyrelsen jnr. 21/06854
- Bygherre: Privatperson
- Undersøgt areal: 317 m²

- Deltagere i udgravningen:
 - Museumsinspektør Christian Vrængmose Jensen
 - Museumsinspektør Christian Klinge
 - Arkæolog Alan Howard Owen

- Dokumentationsmateriale (fund, fotos, opmålinger m.v.) opbevares på Aalborg Historiske Museum, Vang Mark 25, 9380 Vestbjerg.